

İnsan hüquqlarının müdafiəsində ictimai nəzarət mexanizmlərinin rolu

Dövlət başçısı cənab İlham Əliyev öz çıxışlarında ictimai nəzarət mexanizmlərinin işə salınmasının vacibliyini, hətta sərəncamların icrasına belə, ictimai nəzarətin olmasının önəmliyini, o cümlədən ictimai nəzarətin gücləndirilməsinin bütövlükdə effektiv idarəetməyə səmərəli töhfələr verəcəyini vurğulayıb.

İctimai nəzarət demokratik inkişafın təkanverici qüvvəsidir. İctimai şuraların fəaliyyəti də dövlətin idarəçilikdə vətəndaşlar üçün nə dərəcədə açıq olmasının bariz nümunəsidir. Ölkədə yaranması nəzərdə tutulan ictimai şuranın məqsədi vətəndaşları dövlətin idarə olunmasında iştiraka cəlb etməkdir. Eyni zamanda İctimai şuralar dövlət orqanlarının fəaliyyətinə ictimai nəzarət edə bilirlər. Dünyada çox mühüm nəzarət vasitəsinin bəyan edilməsinin nümunəsi olan tənqid isə ən böyük ictimai nəzarətdir. Demokratik cəmiyyətlərdə bu amildən geniş istifadə edirlər.

Demokratik ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da icra hakimiyyəti, eləcə də yerli özünüidarəetmə orqanlarına ictimai nəzarətin təmin edilməsi dövlətin diqqətdə saxladığı əsas məsələlərdəndir. Demokratik dövlətin əsas prioriteti vətəndaş cəmiyyətinin qurulmasıdır. Bu, eyni zamanda, demokratik idarəçilikdə vətəndaşların birləşməsi deməkdir. Demokratiyanın özünü təşkil edən birgə fəaliyyət vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına xidmət edir. İctimai nəzarət olaraq həyata keçirilən bu işin məsuliyyəti və özəlliyi ondan ibarətdir ki, vətəndaş cəmiyyətin işinə, yaxşı mənada, müdaxilə edir. İctimai nəzarətin olması xalqın, ümumiyyətlə, vətəndaş cəmiyyətinin dövlətin işinə dəstəyədir.

Dünya təcrübəsində ictimai nəzarət (public control) cəmiyyət üzvlərinin davranışı ilə bağlı bir anlayış olaraq qəbul olunub. Qərb dəyərlərinə görə, ictimai nəzarət ümumi qəbul olunmuş norma və dəyərlərə əməl olunmasına cəmiyyətin nəzarəti deməkdir.

Dünyanın hər yerində insan təbiət və mahiyyətə maddi nemətlər, o cümlədən təkbaşına hakimiyyətə, hətta cinayətə meyillidir. Bu baxımından, insana xas mənfi ünsürlərlə mübarizədə cəmiyyəti və dövləti qanunlarla, daha dəqiq bu çərçivədə yaradılmış mexanizmlərlə idarə etmək lazımdır. İdarə mexanizmində insan hüquqları ilə əlaqədar ictimai nəzarət funksiyasını yerinə yetirən təşkilatların da mühüm rolu olmalıdır.

Bəzi ölkələrdə əhali üçün hər hansı mühüm qərar qəbul olunduğu zaman, bir çox hallarda bunu ictimaiyyətin müzakirəsinə verirlər. Bu, müxtəlif vasitələrlə, məsələn, sorğu yolu ilə keçirilə bilər. Əgər əvvəllər bu məqsədlə vətəndaşların fikirləri məktub vasitəsi ilə öyrənilirsə, müasir cəmiyyətdə bu cür sorğular internet vasitəsilə həyata keçirilir.

Bütün rayonlarda İctimai şuralar yaradılması ictimai nəzarətin təşkili üçün çox vacibdir. İctimai şuralar yarandıqdan sonra İctimai şuraların regional forumlarının və ümumilikdə, Respublika forumunun keçirilməsi labüddür. İctimai nəzarət mexanizmi bu şəkildə ölkə miqyasında səmərəli fəaliyyət göstərə bilər.

Dövlət-vətəndaş münasibətləri

Hazırda Azərbaycanda mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti, eləcə də yerli özünüidarəetmə orqanlarına ictimai nəzarətin olması dövlətin diqqətdə saxladığı əsas məsələlərdən biridir.

2014-cü ildə "İctimai iştirakçılıq haqqında" qanunun qüvvəyə minməsi bu fəaliyyəti daha da aktuallaşdırıb. Mərkəzi, yerli icra hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarının yanında yaradılmalı olan İctimai şuranın məqsədi vətəndaşları dövlətin idarə olunmasında iştiraka cəlb etməkdir.

Qeyri Hökumət Təşkilatları (QHT)

QHT-dövlət münasibətlərinin yeni mərhələsi kimi, hökumət qurumları ilə vətəndaş cəmiyyəti institutları arasında dialoq mühiti yaradan bu şuralar mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinə ictimai nəzarətin, habelə dövlət idarəçiliyində vətəndaş iştirakçılığının təmini baxımından mühüm rola malikdir.

Bu məsələnin dövlət üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu Prezident cənab İlham Əliyev çıxışlarında dəfələrlə qeyd edib: "İctimai nəzarətin gücləndirilməsi çox önəmli məsələdir. Mən öz çıxışlarımda dəfələrlə demişəm ki, mütləq ictimai nəzarət olmalıdır. Çünki ictimai nəzarət olan yerdə işlər daha yaxşı gedir".

Hər şeyi dövlətdən gözləmək də çox halda uğurlu olmayır. Halbuki, ictimai nəzarətin bir mühüm forması olan ictimai qınaq da idarəçilik prosesində mühüm rol oynayır.

İctimai nəzarətin formaları

İctimai nəzarət müxtəlif formalarda aparıla bilər. Bunlara ictimai şura, ictimai müzakirə, ictimai dinləmə, ictimai rəyin öyrənilməsi, hüquqi aktların layihələrinin ictimai müzakirəsi, yazılı məsləhətləşmə və digərlərini aid etmək olar. Hətta müasir İKT vasitələrindən istifadə edərək elektron və ya mobil formada da ictimai nəzarətin aparılması mümkündür. Bu gün ən əsas ictimai nəzarət mexanizmi olaraq İctimai şuraların fəaliyyəti önəmlidir. İctimai nəzarətin effektiv təşkili və milli maraqların qorunmasında İctimai şuraların aktivləşməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Cəmiyyətdə yaşamaq istəyiriksə ətrafımızda baş verən proseslərə həssas yanaşmalıyıq. Bəzən bir yaşayış məntəqəsində xaos baş qaldırır. Bu xaos isə şəhərin nüfuzlu, xalq tərəfindən qəbul olunan və hörmət edilən ziyalı insanların qarşısına çıxıb izahat verdiyi təqdirdə aradan qalxır. Təəssüf olsun ki, insanlar çox halda ziyalı müdaxiləsi gözlədiyi halda polis müdaxiləsi ilə qarşılaşırlar. Belə bir nümunə dünyanın hər yerində cəmiyyətdə olan gərginləşməni daha da gücləndirir.

Müəssisələrdən, binalardan fərqli olaraq ölkəyə turniket qoymaq olmaz. Ölkədə inzibati orqanlarla birlikdə ictimai nəzarəti yerinə yetirən təşkilatlar əlbir işləsələr həqiqi mənada idarəçilikdə birliyə nail olmaq olar.

Dünya ölkələrində ictimai nəzarət

Hökumətin fəaliyyətinə ictimai nəzarətin təşkili dünyanın müxtəlif ölkələrində mövcuddur. Hüquq ensiklopedik lüğətində göstərilir ki, ictimai nəzarət sosial nəzarətin kütləvi növüdür. İctimai nəzarət demokratiyanın həyata keçirilməsinin bir forması, geniş kütlələrin, cəmiyyətin və dövlətin idarə olunmasına cəlb edilməsi üsulu, aşkara çıxarılan nöqsan və çatışmazlıqların aradan qaldırılmasının zəruri şərtidir.

İctimai nəzarət dövlət, dövlət-ictimai (xalq) nəzarətindən ibarət olan nəzarət sisteminin mühüm tərkib hissəsidir. İctimai nəzarətə ictimai və sosial-hüquqi kontekstdən yanaşmaq olar. Belə ki, mədəni cəmiyyətlərdə insanlar birlikdə özlərinin hüquqlarını müdafiə etmək üçün ictimai təşkilatlar qurub, onları idarə edən qurumlar yaradıblar.

İctimai nəzarətin təşkilində bütün vətəndaşlar, ictimai və siyasi təsisatlar, eyni zamanda, QHT sektoru və media da əhəmiyyətli rol oynamalıdır.

Dünyanın müasir və inkişaf etmiş dövlətləri uzun müddət klassik anlamda siyasi partiyalar vasitəsilə, demokratik yolla idarə olunub. Bəli, Uinston Çörçil deyib ki, demokratiyanın özünün də kifayət qədər problemləri var, ancaq bəşəriyyət hələ ki demokratiyadan üstün idarəetmə ortaya qoymayıb.

Hazırda dünyanın bir sıra ölkələrində ictimai nəzarətin həyata keçirmənin çox müxtəlif yolları var. Misal olaraq göstərmək olar ki, bəzi ictimai nəzarət qrupları, bələdiyyələr, polis və digər bu kimi qurumlar ərazisində yaşayan insanlara istənilən məsələ ilə bağlı fikirlərini internet üzərindən müxtəlif proqramlar vasitəsilə aidiyyəti təşkilatlara bildirmələrinə şərait yaradırlar.

Amma son illər inkişaf etmiş demokratik ölkələrdə baş verənlər demokratiyanın da böhran yaşadığını göstərir. Bütün bunları yazmaqda məqsədimiz odur ki, əgər cəmiyyətdə ictimai nəzarət yoxdursa, partiya, demokratik koalision hökumətlər və s. cəmiyyəti inkişaf etdirə, tərəqqiyə nail ola bilməz. Biz siyasi partiyaların, parlamentin, hökumətin rolunu danacaq dərəcədə siyasi sadələşmə olmasa belə, ən mükəmməl dövlət aparatının da fiziki imkanları çox məhduddur.

Bəzən şəhərin müxtəlif yerlərində hadisə, hətta cinayətə cəhdlər baş verir. Polisdən öncə insan hüquqlarının müdafiəsində çox mühüm rol verilən ictimai nəzarət orqanları, konkret halda fərd hadisənin qarşısını almağa çalışırmı? Bu, cəmiyyətin tərbiyə prosesindən və metodundan asılıdır. Biz xarici ölkələrdə ciddi növbə sistemində riayət və nəzarət edirik. Mikro dünyamızda isə "məni hamı tanıyır" prinsipi ilə bütün bağlı qapıları açmaqda özümüzü sanki səlahiyyətli hesab edirik. Xaricdə ictimai nəzarət çox qüvvətli olduğu üçün növbə prinsipini gözləməyə məcbur oluruq. Bu zaman məcburən xaricdəki çərçivələrdə davranmalı oluruq.

Bütün ölkələrdə səmərəli çıxış yolu olaraq ictimai nəzarətin qurulmasını görürlər. Hansı cəmiyyətdə yüksək ictimai nəzarət varsa, o cəmiyyətdə yüksək inkişafa nail olunur. Yəni, sözün yaxşı mənasında cəmiyyətin hər bir üzvü cəmiyyətdə, ətrafında baş verən proseslərə nəzarətçi olmalıdır.

Yekun olaraq gəldiyimiz nəticə odur ki, ölkədə demokratiyanın çiçəklənməsi eyni zamanda insan hüquqları ilə əlaqədar ictimai nəzarət sistemi də qərarlaşmalıdır. Buna ağır zəhmətlər hesabına nail olmalıyıq. Hər şeyə cəmiyyət üzvlərinin BİRLİYİ, HƏMRƏYLİYİ ilə nail olmalıyıq. Heç təsadüfi deyil ki, xarici politoloqlar

əgər ictimai nəzarət yoxdursa, o ölkənin gələcəyi yoxdur deyirlər.

“İctimai iştirakçılıq haqqında” qanun

“İctimai iştirakçılıq haqqında” qanunun qüvvəyə minməsindən 5 il keçib. Bu günə kimi ölkədə fəaliyyət göstərən 40-a yaxın mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarından 11-də İctimai şuralar, o cümlədən İctimai nəzarət üçün QHT-lərdən ibarət İşçi Qrupu da yaradılıb. Xatırladaq ki, “İctimai iştirakçılıq haqqında” qanunun hazırlanmasında “Konstitusiya” Araşdırmaları Fondu iştirak edib. Fondun təqdimatına görə ictimai nəzarətin effektivliyi üçün İctimai şuraların yaradılması prosesi sürətləndirilməlidir: “Bütün bunlar ölkədə səmərəli və effektiv idarəetmə prosesində, qərarların hazırlanması və qəbulunda vətəndaş cəmiyyətinin daha geniş şəkildə cəlb edilməsi, eyni zamanda icra hakimiyyəti strukturlarında ictimai nəzarətin səmərəli tətbiqi, həmçinin onların fəaliyyətində şəffaflığın artırılması üçün vacibdir.

İctimai nəzarətin gücləndirilməsinin ən vacib elementlərindən biri odur ki, vətəndaş cəmiyyəti institutları qərar qəbuletmə prosesində iştirak etsinlər. Bu, həm şəffaflıq və hesabatlılığın artırılmasına gətirib çıxaracaq, həm də bütövlükdə effektiv idarəetməyə səmərəli töhfələr verəcək. Ümumiyyətlə, dövlət orqanlarına inam və etimadı artıracaq”.

İctimai nəzarət özündə ictimai norma və qaydalar, sosial göstərişlər və hüquqi cəzalar kimi anlayışları da birləşdirir. Sosioloq P.Bergerin fikrincə, “sosial nəzarət” konsepsiyasına uyğun olaraq, insan öz ətrafında bas verənlərin və sosial nəzarətin müxtəlif növlərindən, tiplərindən və formalarından ibarət olanların mərkəzində dayanır. İnsanı əhatə edən hər bir dairə yeni nəzarət sistemidir. Dövlət aparatından ibarət olan siyasi-hüquqi sistem ən böyük dairədir”.

İctimai və ya sosial nəzarətdən bəhs edərkən, hər bir fərdin məhz özünənəzarət – yəni daxilən nəzarət məsələsi əsas önəm daşıyır. Hər bir kəs (fərd, şəxs, vətəndaş) öz davranışını bütövlükdə cəmiyyətdə qəbul olunmuş normalarla uyğunlaşdıraraq tənzimləməlidir.

İkincisi, xarici nəzarətdir. Bu isə ümumilikdə qəbul edilən qanunlar, davranış tərzini – normalarına əməl edilməsinə məsul olan institut və mexanizmlərin məcmusudur.

Hüquqi dövletdə həmçinin mövcud demokratik institutların möhkəmləndirilməsində sosial nəzarət mexanizmi vacib rola malikdir. Bu baxımdan sosial

nəzarət demokratik institutların əsas atributlarından olub, əsasən sosial davranış qaydalarını tənzimləməklə, cəmiyyətdə davranış normalar sistemini təsbit edir. Sosial nəzarət dedikdə, normativ tənzimləmənin praktiki-mənəvi vasitələrinin köməyi ilə sivilizasiyalı sistemi nizamlı, dinamik-müvazinətli vəziyyətdə saxlamaq üsulu başa düşülür. Deməli, ictimai qaydanın və onun xüsusi mexanizmlərinin qorunması üçün hakimiyyət səlahiyyətlərindən istifadə olunur. Bu zaman sosial normalar, sanksiyalar tətbiq edilir və hakimiyyət anlayışı ön plana çəkilir. Başqa sözlə, cəmiyyət üzvlərinin fəaliyyətinə dövlət və cəmiyyətin özü tərəfindən nəzarət həyata keçirilir.

İctimai nəzarətin əsas məqsədi qəbul edilən qərarların və onun icrasının qanun-vericiliyə uyğun olmasını diqqətdə saxlamaq, vətəndaşların mənafe və hüquqlarının qorunmasına yardımçı olmaqdır. Yəni istənilən icra orqanının işinə ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərən vətəndaş cəmiyyəti institutlarının ictimai nəzarəti həyata keçirməsi neqativ halların yerində aşkarlanaraq aradan qaldırılması üçün əlverişli imkan yaradır. İctimai nəzarəti həyata keçirmək üçün vətəndaş cəmiyyətinin müxtəlif strukturları QHT-lər, KİV-lər, həmkarlar ittifaqları, vətəndaşların təşəbbüs qrupları yaxından əməkdaşlıq edirlər.

İctimai nəzarətin həyata keçirilməsində hakimiyyət strukturlarının üzərinə müəyyən vəzifələr düşür:

1. Bu sahədə qanunvericilik dövrünün və zamanın tələbinə uyğun olaraq təkmilləşdirilməli, bəzi məqamlar yumşaldılmalı, bəzi sahələrdə mövcud olan qanunlar ehtiyac olarsa şərtləşdirilməlidir.
2. İctimai institutların fəaliyyəti və təsir mexanizmləri artırılmalıdır. Bu yöndə xüsusən də QHT sektoru və sosial media daha da aktiv olmalıdır.
3. İnstitusional və peşəkar resursların fəaliyyəti yüksəldilməlidir.

Vətəndaş cəmiyyəti strukturlarının dövlət orqanlarının işində yaxından iştirak etməsi, verilən qərarlarda təsiretmə gücünə sahib olması ən effektiv üsullardan hesab olunur. Belə olan halda vətəndaş-dövlət münasibətlərinin tənzimlənməsində şəffaflıq prinsipi təmin olunur. “İctimai iştirakçılıq haqqında” Qanunun 1.0.1. bəndində deyilir ki, “ictimai iştirakçılıq – dövlət və cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrində dövlət siyasətinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində, ictimai nəzarətin təşkilində vətəndaşların və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının bu qanunla müəyyən edilmiş formalarda iştirakı, dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının ictimaiyyətlə məsləhətləşməsi və ictimai

rəyin nəzərə alınması üçün və vətəndaş cəmiyyəti institutları – QHT, KİV, həmkarlar ittifaqları, vətəndaşların təşəbbüs qrupları və bələdiyyələrin məhəllə komitələri" və "ictimai iştirakçılığın həyata keçirilməsi ilə bağlı bu qanunda nəzərdə tutulmamış digər hüquqlarını məhdudlaşdırmır". Bu baxımından adı çəkilən qanunda ictimai iştirakçılığın formaları da göstərilir. Bu isə ictimai şura, ictimai müzakirə, ictimai dinləmə, ictimai rəyin öyrənilməsi, hüquqi aktların layihələrinin ictimai müzakirəsi, yazılı məsləhətləşmə və s. kimi fəaliyyətdir.

İctimai nəzarətin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

1. qanunçuluq;
2. obyektivlik;
3. qərəzsizlik;
4. könüllülük;
5. şəffaflıq;
6. aşkarlıq;
7. hesabatlılıq;
8. bərabərlik;
9. ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi.

İctimai nəzarətin əsas mexanizmlərinə monitoring, müşahidə, ekspertiza və müraciətlərin araşdırılması daxildir. Monitoring dedikdə mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları və onların vəzifəli şəxslərinin fəaliyyətinin ictimai nəzarət subyektinin tərəfindən müşahidəsi basa düşülür.

Hazırda Azərbaycanda mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti, eləcə də yerli özünüidarəetmə orqanlarına ictimai nəzarətin olması dövlətin diqqətdə saxladığı əsas məsələlərdən biridir. İctimai nəzarət mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları yanında fəaliyyət göstərən ictimai şuralar vasitəsilə həyata keçirilir. İctimai şuralarda QHT-lər, KİV-lər, həmkarlar ittifaqları, məhəllə komitələri və vətəndaş qruplarının nümayəndələri təmsil oluna bilərlər.

Bununla əlaqədar Azərbaycanda ictimai nəzarət haqqında yeni qanun layihəsi hazırlanıb və bu qanun layihəsi Milli Məclisin Hüquq siyasəti və dövlət quruculuğu komitəsində müzakirəyə çıxarılıb.

Qanun layihəsinin məqsədi mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin vəzifə və funksiyalarının, həmçinin, qanunvericilik aktlarının səmərəli şəkildə icra edilməsi, vətəndaşların və hüquqi şəxslərin qanuni maraqlarının qorunması, şəffaflığın və hesabatlılığın təmin olunmasında ictimai nəzarətin həyata keçirilməsi sahəsində münasibətləri tənzimləməkdir.

İctimai nəzarət ilə insanlar bilərəkdən, yaxud da bilməyərəkdən bir-birilərinə diqqət verir, qayğı göstərir, hərəkətləri qarşılıqlı tənzimləyirlər. Rəsmi nəzarəti isə rəsmi idarələr və orada çalışanlar həyata keçirirlər. Buna polisləri, bələdiyyə işçilərini və başqalarını misal göstərmək olar ki, bir çox halda onların özünə belə, ictimai nəzarət mövcuddur.

Eyni zamanda ölkədə mövcud olan ictimai nəzarətlə əlaqədar ictimai şuralar dövlət orqanları ilə ictimaiyyət arasında səmərəli qarşılıqlı fəaliyyəti təşkil etməlidirlər.

Bütün bunlar həyata keçirilməklə Azərbaycan demokratiqləşmə prosesində, eləcə də dövlət-vətəndaş münasibətlərində növbəti mərhələyə qədəm qoyub. Lakin bir cəhəti də qeyd etməliyəm ki, ölkədə ictimai nəzarəti həyata keçirmək üçün vacib olan ictimai şuralar tam struktur olaraq hələ formalaşmayıb. Bu səbəbdən ictimai nəzarət institutları daha da təkmilləşməli və daha güclü fəaliyyətdə olmalıdır. Çünki ictimai şuralar vasitəsilə edilən ictimai nəzarət demokratiqləşmə prosesini daha da sürətləndirir. İctimai nəzarət hər bir vətəndaş üçün könüllü milli vəzifədir. Yəni bu, bir sosial məsuliyyətdir.

Qanun layihəsinə əsasən mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları yanında fəaliyyət göstərən ictimai şuraların fəaliyyəti müvafiq orqan tərəfindən əlaqələndiriləcək. Müvafiq orqanın səlahiyyətlərinə Azərbaycanda ictimai nəzarətin həyata keçirilməsində ictimai nəzarət subyektinin metodoloji, təşkilati və texniki dəstək, eyni zamanda ictimai şuralar tərəfindən aparılan ictimai nəzarətin icrasının monitoringi daxildir.

Ancaq nəşə ötən müddətdə ictimai nəzarətin əhəmiyyəti və rolu çox az adamın diqqətini cəlb edib. Son vaxtlar bu məsələni "İctimai Nəzarət Koalisiyası" Azərbaycanda gündəmə gətirib. Təkcə gündəmə gətirməyib, həm də praktiki olaraq bu istiqamətdə ciddi fəaliyyət ortaya qoyub.

İctimai nəzarətdə iştirak etməli insanların əhatəsi çox genişdir. Alimlər, qeyri-hökumət təşkilatları, müxtəssislər, media nümayəndələri – onlar da bu işlərdə yaxından sahiblik və məsuliyyət hissi ilə iştirak etməlidirlər. Onlar öz təkliflərini bütün situasiyalarda verməlidirlər. Cəmiyyətdə demokratik dəyərlərin qərarlaşmasında geniş ictimaiyyət gərək bu işlərə cəlb olunsun.

Əli Babayev,
Gədəbəy rayon prokuroru
kiçik ədliyyə müşaviri.